

УДК 343.125

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334671>

Ю. В. Гродецький,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА ПРИ НЕЗАКІНЧЕНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

Поняття та ознаки добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні

Згідно з ч. 1 ст. 17 КК добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця.

Усі ознаки добровільної відмови поділяються на об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивною ознакою добровільної відмови є *припинення незакінченого кримінального правопорушення*, тобто зупинення (залишення) вчинення готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення. Це означає, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення є незавершеною. У зв'язку з цим неможливо добровільно відмовитись від кримінального правопорушення, якщо воно ще не почалось. Наприклад, у особи виник намір на вчинення у майбутньому вбивства, але ніяких умов для його вчинення вона не створила і не розпочала протиправне заподіяння смерті іншій людині, тобто не перейшла до стадій готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення. У цьому разі особа звісно може прийняти рішення про те, що не буде розвивати далі свій намір і зупиниться на цьому, але таку зупинку не можна визнати добровільною відмовою, тому що вона можлива лише на кримінально караних стадіях – готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, а не до цього.

Крім того, якщо в діянні особи вже наявні всі ознаки об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення, то про добровільну відмову також говорити не можна, адже вона неможлива на стадії закінченого кримінального правопорушення.

Добровільна відмова можлива тільки при незакінченому кримінальному правопорушенні, що навіть відображено у назві ст. 17 КК. Добровільну відмову можна встановити у поведінці особи лише до моменту закінчення кримінального правопорушення, бо тільки в цьому випадку особа може ліквідувати (припинити) створену нею небезпеку заподіяння шкоди об'єкту, який охороняється законом про кримінальну відповідальність. Добровільна відмова виключається на стадії закінченого кримінального правопорушення, оскільки наявні всі елементи складу кримінального правопорушення і відмовитися від завершеного посягання вже неможливо, бо воно незворотне.

Таким чином, поняття закінченого кримінального правопорушення і добровільної відмови від кримінального правопорушення є взаємовиключними. Так, добровільна відмова від крадіжки чужого майна може мати місце тільки до завершення цього діяння. Тому наступне повернення чужого майна, яке особа вже викрала, незалежно від мотивів не звільняє таку особу від кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення.

Отже, об'єктивна ознака добровільної відмови окреслює початковий та кінцевий моменти, в межах яких добровільна відмова від кримінального правопорушення може бути реалізована особою.

На стадії готування до кримінального правопорушення добровільна відмова можлива у всіх випадках, причому, як правило, у формі простої (чистої) бездіяльності. Утримання від подальших дій зі створення умов для вчинення кримінального правопорушення усуває небезпеку для об'єкта, що охороняється законом по кримінальну відповідальність і виключає можливість вчинення кримінального правопорушення. При цьому можуть бути здійснені й певні дії з ліквідації створених умов для вчинення кримінального правопо-

рушення. Проте вони не обов'язкові і не мають значення для встановлення добровільної відмови (наприклад, особа знищує придбану зброю, або пристосований засіб, або знаряддя кримінального правопорушення).

Добровільна відмова на стадії готування може бути реалізована і шляхом активної поведінки – дій, які спрямовані на ліквідацію раніше створених умов для вчинення кримінального правопорушення (наприклад, особа вмикає сигналізацію на охоронюваному нею об'єкті, яку раніше вимкнула для того, щоб її співучасники проникнули у сховище і вчинили крадіжку).

На стадії незакінченого замаху на кримінальне правопорушення добровільна відмова, як і при готуванні до кримінального правопорушення, можлива також завжди. Для цього особі достатньо утриматись від подальших дій, які безпосередньо спрямовані на вчинення кримінального правопорушення.

На стадії закінченого замаху на кримінальне правопорушення добровільна відмова можлива лише в тих випадках, коли 1) між вчиненим діянням і ймовірним настанням суспільно небезпечних наслідків є певний проміжок часу, 2) протягом якого особа контролює розвиток причинного зв'язку та має можливість втрутитись і перешкодити настанню суспільно небезпечного наслідку. Наприклад, особа заздалегідь підсипала потерпілому в їжу отруту, але до прийняття ним їжі замінила страву на звичайну, або суб'єкт підпалив будинок, а коли пожежа виникла, загасив вогонь.

Отже, добровільна відмова на стадії закінченого замаху на кримінальне правопорушення можлива лише завдяки активним діям. Якщо зазначеного проміжку часу між діянням і наслідком немає або розвиток причинного зв'язку вже закінчився, добровільна відмова на стадії закінченого замаху неможлива, у такому випадку може мати місце лише відмова від поновлення (повторення) спроби вчинити кримінальне правопорушення.

На відміну від добровільної відмови від кримінального правопорушення *відмова від повторення посягання* є невдалою спробою вчинення кримінального правопорушення, оскільки винним зроблено все, що він вважав за не-

обхідне для закінчення кримінального правопорушення, але з незалежних від нього причин кримінальне правопорушення не було доведене до кінця. Наприклад, не визнається добровільною відмовою відмова від повторного пострілу в потерпілого у зв'язку з промахом, і винний підлягає кримінальній відповідальності за замах на вбивство. У цьому випадку вже перший постріл утворив закінчений замах на вбивство, через що добровільна відмова повністю виключається.

Якщо відмова сталася вже після закінчення всіх дій, які винний вважав за необхідне виконати для доведення кримінального правопорушення до кінця, його дії слід кваліфікувати як закінчений замах на те кримінальне правопорушення, яке винний мав намір вчинити. Разом з тим, відмова від повторення замаху може бути врахована судом при призначенні покарання.

Суб'єктивними ознаками добровільної відмови є: 1) остаточність; 2) добровільність; 3) усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця.

Під *остаточністю* добровільної відмови слід розуміти остаточне рішення особи про припинення готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення. Йдеться про прийняте особою безповоротне рішення відмовитись від доведення кримінального правопорушення до кінця, тобто про дійсну відмову особи від вчинення задуманого нею кримінального правопорушення і відсутність наміру продовжити його в майбутньому. Перерва у вчиненні кримінального правопорушення, його припинення, тимчасова відмова від доведення його до кінця не створюють добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення, оскільки не припиняється загроза, небезпека заподіяння шкоди об'єкту, який охороняється законом про кримінальну відповідальність. Наприклад, крадій, який усвідомив, що не зможе відчинити сейф з грошима тим інструментом, що у нього є, і припиняє розпочате кримінальне правопорушення, щоб принести інший інструмент, не може бути визнаний особою, яка добровільно відмовилася від

крадіжки.

Другою суб'єктивною ознакою добровільної відмови є *добровільність*. У самій назві «добровільна відмова» закріплено одну з найважливіших її ознак – добровільність, без якої уявити це поняття неможливо. Слово «добровільний» утворено шляхом об'єднання слів «добрий» і «воля». У староукраїнській мові про діяння, що вчинене добровільно, з власної волі, говорили як про вчинене доброю волею. Добровільність означає, що особа свідомо, з власної волі припиняє кримінально-протиправну діяльність. З'ясування ознаки добровільності часто встановлюється шляхом констатації висновку про відсутність вимушеності самої відмови. Добровільність як поняття, що є протилежним до вимушеності, означає здійснення діяння за власним бажанням, без тиску обставин.

Добровільна відмова свідчить про кардинальну зміну вектору поведінки особи: від спрямованої на доведення кримінального правопорушення до кінця до такої, що має на меті припинити це кримінальне правопорушення.

При цьому, *ініціатива* добровільної відмови (прохання, умовляння або навіть погрози) може належати й іншим особам (наприклад, родичам або жертві), але рішення про припинення кримінально-протиправної діяльності приймає самостійно особа, яка добровільно відмовляється від доведення кримінального правопорушення до кінця. Наприклад, слід визнати добровільною відмову особи від вчинення зґвалтування, яка була викликана сльозами молодшої дівчини та проханням не ламати її долю напередодні весілля з іншим чоловіком. У цьому прикладі добровільну відмову від вчинення зґвалтування ініціювала потерпіла, але реалізував її потенційний гвалтівник.

Наявність у особи *усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця* є третьою суб'єктивною ознакою добровільної відмови. Вона свідчить про те, що особа вважає, що має всі умови для успішного завершення кримінального правопорушення. Ця ознака дозволяє встановити, що на момент добровільної відмови у особи був вибір – довести кримі-

нальне правопорушення до кінця чи припинити його. Констатація такої свободи вибору є необхідною передумовою для прийняття особою рішення про припинення готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення. Якщо ж особа усвідомлює, що свобода вибору у неї відсутня і вона вимушено припинила кримінальне правопорушення, то слід визнати, що усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця у неї не було і її припинення кримінального правопорушення не можна визнати добровільною відмовою.

Отже, усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця завжди передує рішенню особи про припинення кримінального правопорушення, а значить передує й добровільності та остаточності відмови від кримінального правопорушення.

Усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця характеризує психічне ставлення особи не до відмови від кримінального правопорушення в чистому вигляді, а до можливості його завершення. Для з'ясування такої можливості особа враховує: 1) свої вміння, навички, фізичні та психологічні сили тощо; 2) об'єктивні умови, які існують на момент прийняття рішення про припинення кримінального правопорушення; 3) перспективи завершення кримінального правопорушення як індивідуальну здатність особи довести кримінальне правопорушення до кінця за конкретних обставин. За результатами оцінки всіх трьох показників особа може усвідомити наявність можливості довести кримінальне правопорушення до кінця або відсутність такої можливості. Тільки у першому випадку можна говорити про добровільну відмову.

Отже, усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця – це усвідомлення не просто умов об'єктивного світу, а своїх особистих якостей у співвідношенні з цими конкретними об'єктивними умовами з точки зору перспектив завершення кримінального правопорушення. Наприклад, винний з метою вчинити вбивство навів на жертву зброю, і, усві-

домлюючи, що він може безперешкодно заподіяти смерть натиснувши на курок, пожалів жертву і відмовився від доведення цього діяння до кінця. У цьому випадку особа усвідомлює, що має можливість довести вбивство до кінця.

Якщо ж особа припиняє кримінально-протиправне діяння і відмовляється від доведення кримінального правопорушення до кінця, переконавшись у фактичній неможливості його успішного здійснення, – це не добровільна, а вимушена відмова, невдале кримінально-протиправне посягання. Наприклад, особа відмовляється від вчинення крадіжки грошей з банкомату, переконавшись, що відчинити його не може. У наведеному прикладі особа усвідомлює неможливість закінчити крадіжку.

Важливо відмітити, що усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця визначається за суб'єктивним критерієм, тобто уявленням про це самої особи. Тому не має значення, чи існувала насправді така можливість. Наприклад, якщо суб'єкт з метою крадіжки грошей проник у помешкання каси, але передумав, сейф зламувати не став і залишив касу, не знаючи при цьому, що в сейфі грошей не було, то йдеться про добровільну відмову, хоча реальної можливості вчинення крадіжки в даній ситуації взагалі не було.

Мотиви добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця можуть бути різними: усвідомлення аморальності діяння, каяття, бажання виправитися, страх перед відповідальністю, жалість, негідність вчинення кримінального правопорушення тощо. Ці мотиви не мають значення для добровільної відмови від кримінального правопорушення, тобто вони, за загальним правилом, не впливають на правову оцінку поведінки особи.

Разом з тим, страх перед відповідальністю тільки тоді не має значення, коли він заснований на загальних уявленнях особи про кримінально-правові наслідки кримінального правопорушення, а не на конкретних обставинах, що

можуть призвести до затримання суб'єкта кримінального правопорушення та притягнення його до відповідальності. В останньому випадку добровільна відмова відсутня навіть тоді, коли особа під впливом такого конкретного страху припиняє вчинення кримінального правопорушення. У даному разі відсутня така ознака добровільної відмови як усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця, адже особа розуміє, що за цих конкретних умов немає реальних перспектив довести кримінальне правопорушення до кінця.

Кримінально-правові наслідки добровільної відмови

Ці правові наслідки визначені у ч. 2 ст. 17 КК: «Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення».

У цьому законодавчому приписі закладено дві кримінально-правові норми: 1) особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності; 2) якщо фактично вчинене особою до добровільної відмови діяння містить склад іншого кримінального правопорушення, то вона підлягає кримінальній відповідальності лише за це кримінальне правопорушення.

Перша норма встановлює загальні правові наслідки добровільної відмови. У другій нормі йдеться про ситуацію поєднання в діянні особи ознак добровільної відмови та іншого складу кримінального правопорушення – не того, від якого вона добровільно відмовилася.

Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні є самостійною підставою звільнення від кримінальної відповідальності за незакінчене кримінальне правопорушення, оскільки шляхом добровільної відмови особа усуває створену нею небезпеку, не дає їй реалізуватися, перетворюється на фактичне заподіяння шкоди об'єкту, перешкоджає закінченню кримінального правопорушення. Таке звільнення від кримінальної відповіда-

льності має обов'язковий і безумовний характер, тобто прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язковим для суду, а саме звільнення є остаточним, безповоротним і не пов'язане з подальшою поведінкою звільненої особи.

Якщо в діянні, яке вчинене особою до добровільної відмови, вже міститься склад іншого кримінального правопорушення, то питання про кримінальну відповідальність слід вирішувати окремо щодо вчинення цього кримінального правопорушення і окремо щодо добровільної відмови від іншого незакінченого кримінального правопорушення. Наприклад, особа, яка незаконно придбала вогнепальну зброю для вчинення вбивства і потім добровільно відмовилася від нього, але зброю не здала органам влади, не підлягає відповідальності за готування до вбивства, але відповідатиме згідно з ст. 263 КК за незаконне придбання вогнепальної зброї.

Відмінність добровільної відмови від дійового каяття

У кримінальному праві традиційно відмежовують ці два поняття, адже вони мають деякі схожі характеристики.

Під дійовим каяттям слід розуміти такі дії особи, які свідчать про щирий осуд нею вчиненого кримінального правопорушення і про активне прагнення нівелювати його наслідки. Об'єктивною ознакою дійового каяття є певна активна позитивна поведінка особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а суб'єктивною ознакою – щирий осуд нею своїх дій.

Дійове каяття може виявлятися в різних діях. Зокрема, це може бути: 1) активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; 2) повне відшкодування завданих особою збитків; 3) усунення заподіяної нею шкоди.

Розмежування дійового каяття від добровільної відмови здійснюють за такими ознаками.

1. Добровільна відмова можлива тільки на стадіях готування до кримінального правопорушення та замаху на кримінальне правопорушення. Дійове каяття може мати місце як при незакінченому, так і при закінченому кримі-

нальному правопорушенні.

2. Добровільна відмова може виявитися як у формі дії, так і у формі бездіяльності, а дійове каяття завжди потребує тільки активної поведінки (дії).

3. Добровільно відмовитись можливо тільки від кримінальних правопорушень, вчинених з прямим умислом, а дійове каяття можливе як в умисних, у тому числі вчинених з непрямым умислом, так і в необережних кримінальних правопорушеннях.

4. При добровільній відмові особа завжди звільняється від кримінальної відповідальності, тоді як при дійовому каятті наслідки можуть бути двох видів: 1) звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, що передбачені у Загальній (наприклад, ст. 45 КК) та Особливій частинах КК (наприклад, ч. 4 ст. 307 КК); 2) притягнення до кримінальної відповідальності, але з врахуванням дійового каяття особи при призначенні покарання як обставини, що його пом'якшує (пп. 1, 2 та 2-1 ч. 1 ст. 66 КК).

Список використаних джерел

1. Бурдін В. М. Добровільна відмова та її кримінально-правове значення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 215–229.
2. Гродецький Ю. В. Добровільна відмова провокатора злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права». Харків, 2015. Вип. 2 (5). С. 122–134.
3. Гродецький Ю. В. Добровільна відмова співучасників. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків, 2020. Вип. 2 (14). С. 332–339.
4. Гродецький Ю. В. Добровільність як ознака добровільної відмови. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки*. Симферополь, 2010. Т. 23, № 2. С. 202–208.
5. Гродецький Ю. В. Об'єктивні ознаки добровільної відмови при незакінченому злочині. *Проблеми законності*: акад. зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 114. С. 143–154.

6. Гродецький Ю. В. Остаточність добровільної відмови. *Вісник прокуратури*. 2010. № 9 (111). С. 65–70.
7. Гродецький Ю. В. Стадії вчинення злочину та добровільна відмова за законодавством пострадянських держав. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2018. Вип. 2 (11). С. 15–48.
8. Гродецький Ю. В. Усвідомлення можливості доведення злочину до кінця. *Вісник прокуратури*. 2010. № 12 (114). С. 74–81.
9. Гродецький Ю. В. Шляхи вдосконалення норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків, 2020. Вип. 2 (14). С. 1–13.
10. Тихий В. Добровільна відмова від злочину (коментар статті 17 Кримінального кодексу України). *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 5. С. 117–120.
11. Хряпінський П. В. Добровільна відмова як різновид поведінки, що заохочується у кримінальному праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 12 (74). С. 62–72.